

Realisatie van ecologische verbindingzones in het licht van meervoudig ruimtegebruik

In Landschap komen Glasbergen *et al.* (2001) tot de opmerkelijke aanbeveling dat de realisatie van ecologische verbindingzones meer top-down dient te worden aangepakt. Op basis van een uitgebreid onderzoek uit 1998 komen wij echter tot volstrekt andere aanbevelingen voor een sturingsstrategie. In deze bijdrage wordt gepleit voor realisering van ecologische verbindingzones via netwerksturing, in het licht van meervoudig ruimtegebruik.

Het begrip ecologische verbindingzone wordt in het Natuurbeleidsplan naar voren gebracht als strategie om in het overvolle Nederland de versnipperde natuur een belangrijke impuls te geven. Hiertoe zijn destijds indicatief een aantal groene verbindingen op kaart weergegeven. Deze ecologische verbindingzones zijn over het algemeen door provincies, gemeenten en waterschappen overgenomen. Daarnaast hebben deze 'lagere' overheden echter nog vele andere regionale en lokale ecologische verbindingzones gepland. Het concept 'ecologische verbindingzone' werd daarmee een breed gehanteerd begrip, hoewel veelal onduidelijk was, en nog steeds is, wat de lijn op de kaart voor moet stellen. Mede door deze onduidelijkheid is de realisatie van ecologische verbindingzones achtergebleven op het schema van het Natuurbeleidsplan. Met deze (provinciale) ecologische verbindingzones wordt niet hetzelfde bedoeld als met het zevental 'robuuste verbindingen' zoals deze recentelijk in de nota Natuur voor mensen, mensen voor natuur en het Structuurnota Groene Ruimte 2 zijn gepresenteerd. Deze robuuste verbindingen zijn qua inrichtingsopgave – en daarmee qua stuuropgave - eerder vergelijkbaar met de realisering van de begrensde delen van de EHS.

In 1998 hebben wij in opdracht van de provincie Gelderland een onderzoek uitgevoerd naar de realisatiemogelijkheden van ecologische verbindingzones, aan de

hand van een veertigtal uitgebreide interviews met verschillende betrokken partijen in een tweetal gebieden. Uit dit onderzoek kwam een viertal belangrijke factoren aan het licht die van belang zijn voor de realisatie van ecologische verbindingzones: draagvlak, financiering, grond(mobiliteit) en afstemming (Van Ark & Beunen, 1998). De 'realisatiekansen' die Glasbergen *et al.* (2001) beschrijven in hun artikel vertonen sterke overeenkomsten met deze factoren. Echter, de vertaling van Glasbergen *et al.* van deze onderzoeksresultaten naar een sturingsstrategie is in onze ogen in strijd met deze factoren. Dit verschil in opvatting ten aanzien van de sturingsstrategie hangt ons inziens sterk samen met het verschil in denkbeelden ten aanzien van ecologische verbindingzones.

Glasbergen *et al.* pleiten ervoor om ecologische verbindingzones als een nationaal project, vergelijkbaar met de HSL, aan te pakken. Wij delen het beeld van een vergelijking met de grijze infrastructuur niet. Een ecologische verbindingzone is geen groene 'snelweg', in de zin van een exact begrensde tracé met tot in detail beschreven, heldere inrichtingseisen. Bovendien zijn ecologische verbindingzones qua functioneren veel sterker geïntegreerd met het omringende landschap dan grijze infrastructuur. In onze visie bestaan ecologische verbindingzones vooral uit een breed scala van landschapselementen die een groene dooradering van het land-

**RONALD VAN ARK &
RAOUL BEUNEN**

Ir. R.G.H. van Ark en
Ir. R. Beunen, Wageningen
Universiteit, leerstoelgroep
landgebruiksplanning,
Generaal Foulkesweg 13
6703 BJ Wageningen.
Ronald.vanArk@Guests.RPV.WA
U.NL.

schap vormen, waardoor dispersie van bepaalde soorten mogelijk wordt (Bal & Reijnen, 1997; Opdam *et al.*, 2000; Opdam, 2000). Het doel is de verplaatsing van bepaalde soorten te bevorderen, wat niet in alle gevallen betekent dat een aaneengesloten 'groene' zone gecreëerd moet worden (Reynen & Koolstra, 1998).

Op grond van het beeld dat Glasbergen *et al.* hebben van ecologische verbindingszones, leggen zij langs de denklijn van realisatie via een nationaal project de nadruk op grondverwerving met als sluitstuk onteigening. Deze aanbeveling gaat op een aantal punten mank.

Ten eerste is deze aanbeveling strijdig met het feit dat draagvlak in beide onderzoeken als belangrijke realisatiefactor wordt beschouwd. Door het onteigeningsinstrumentarium toe te gaan passen is de kans groot dat het tot nog toe verworven draagvlak voor ontwikkeling en beheer van natuur en landschap bij met name agrariërs verdwijnt. Ten tweede wordt met de inzet van het onteigeningsinstrumentarium voorbijgegaan aan het - ook door Glasbergen *et al.* - gesignaleerde probleem met betrekking tot het beheer. Wie gaat immers de grond na verwerving beheren? De terreinbeherende instanties blijken weinig interesse te hebben en ook gemeenten en waterschappen zien zichzelf in veel gevallen niet als de aangewezen beheerder. Particulier natuurbeheer werd onder onze respondenten dan ook als een uitstekende strategie gezien om ecologische verbindingszones te realiseren (Van Ark & Beunen, 1998). Ten derde kan particulier natuurbeheer financieel voordeel opleveren omdat verwerving niet nodig is en het kan de betrokkenheid van particulieren (met name agrariërs) bij het natuur- en landschapsbeleid versterken (Stortelder *et al.*, 2001). Ten vierde kan worden betwijfeld of onteigening van grond voor natuur- en landschapselementen de realisatie van ecologische verbindingszones zal versnellen. Onteige-

ning kan immers juist leiden tot langdurige juridische procedures. Tot slot is voor onteigening een concrete begrenzing noodzakelijk, waardoor de flexibiliteit met betrekking tot de inrichting van ecologische verbindingszones (ligging van bepaalde natuur- en landschapselementen) verloren gaat. Deze flexibiliteit moet juist als kans worden beschouwd om te komen tot slimme combinaties van ruimtegebruik, oftewel meervoudig ruimtegebruik. Een voorwaarde is dat een duidelijke regionale visie wordt opgesteld, waarin wordt aangegeven aan welke ecologische randvoorwaarden een bepaalde verbinding moet voldoen en binnen welk zoekgebied welke elementen gerealiseerd moeten worden. Met deze voorwaarde in het achterhoofd, willen wij een strategie voor de realisering van ecologische verbindingszones aanbevelen die beter aansluit op de factoren draagvlak, financiering, grond(mobiliteit) en afstemming.

Van monofunctioneel denken naar meervoudig ruimtegebruik

De ecologische verbindingszones vormen slechts één van de vele claims die rusten op de groene ruimte. Wanneer deze claim vanuit monofunctioneel opzicht wordt beschouwd hebben ecologische verbindingszones slechts een betekenis in de zin van een vergroting van het aantal hectares natuur tussen twee aaneengesloten natuurgebieden. Deze sectorale insteek biedt geringe kansen voor een succesvolle realisatie van de ecologische verbindingszones omdat deze aanpak weinig aanknopingspunten biedt om in de streek het vereiste draagvlak te creëren en de benodigde middelen te genereren. Sterker nog, deze sectorale insteek leidt er toe dat veel grondgebruikers en -eigenaren (met name agrariërs) deze claim als een bedreiging ervaren, mede vanwege de

eventuele planologische schaduwwerking voor huidig of toekomstig gebruik (Van Ark & Beunen, 1998). Hierdoor is extra veel geld en overtuigingskracht nodig om tot resultaat te komen, terwijl juist het gebrek aan middelen vaak een probleem vormt bij de realisatie van ecologische verbindingzones (Provincie Gelderland, 1997; Van Ark & Beunen, 1998).

Wij pleiten voor realisatie van ecologische verbindingzones in het kader van een meervoudig gebruik van de ruimte, in plaats van te werken met een sterk sectorale functietoekenning aan bepaalde gebieden. Meervoudig ruimtegebruik draagt volgens vele deskundigen op het terrein van de ruimtelijke ordening de belofte in zich dat het een bijdrage kan leveren aan het accommoderen van het groeiend aantal ruimteclaims en tevens de ruimtelijke kwaliteit gunstig kan beïnvloeden (Van der Valk, 2001; De Jong & Salet, 2001; VROM, 2001). Meervoudig ruimtegebruik vormt geen doel op zich, maar is een middel of strategie om te komen tot een effectiever gebruik van de ruimte in combinatie met versterking van de ruimtelijke kwaliteit. Het kent daartoe vier dimensies van waaruit richting kan worden gegeven aan ruimtelijke ontwikkeling: intensivering van het ruimtegebruik, verweving van het ruimtegebruik, verdieping/stapelning van het ruimtegebruik en volgtijdelijk gebruik van de ruimte (Legendijk & Wissershof, 1999). Bij ecologische verbindingzones biedt met name de tweede dimensie – verweving van ruimtegebruik - goede kansen.

Vanuit een meervoudige blik kunnen ecologische verbindingzones beschouwd worden als een kwaliteitsverbetering van het gebied tussen grotere aaneengesloten natuurgebieden, die niet alleen ten goede komt aan natuur, maar ook aan andere functies. Vanuit dit perspectief moet de aanleg en vergroting van natuurelementen niet alleen beschouwd worden in het licht van de natuur-

doelstellingen, maar ook in het licht van bijvoorbeeld de (recreatieve) belevingswaarde, het woongenot en nieuwe vormen van ruraal ondernemerschap (landschaps- en natuurbeheer door agrariërs, biologische landbouw, etc.). Uit ons onderzoek in 1998 bleek dat vele verschillende actoren betrokken zijn bij de realisatie van ecologische verbindingzones, waaronder gemeenten, waterschappen, agrariërs, particuliere grondeigenaren en vele belangenorganisaties. Kenmerkend is dat deze actoren verschillende doelen en belangen hebben en vaak ook een heel andere voorstelling van zaken koesteren. Voor de een vormt (een deel van) een ecologische verbindingzone een onderdeel van het coulissenlandschap, voor de ander is het een beschutting voor het vee en vormt het beheer een extra inkomstenbron. Meervoudig ruimtegebruik scheidt als nieuwe denklijn de basis voor een leerproces waarin gekomen kan worden tot een gewenste ontwikkeling doormiddel van een combinatie van actoren, doelen en domeinen, die tot nog toe vaak als gescheiden of tegengesteld worden beschouwd. Daarbij staat echter het traditionele idee van onderscheiding van functies en functiescheiding nog vaak in de weg. Het is van belang dat de groene ruimte minder benaderd wordt als een gesegmenteerd gebied met hier de ene functie en daar de andere (Van der Ploeg & Broekhuizen, 2001).

Realisering met betrokken partijen

Realisering van ecologische verbindingzones in het licht van meervoudig ruimtegebruik vereist een andere sturingsfilosofie dan de traditionele hiërarchische overheidssturing. Meervoudig ruimtegebruik vereist meer horizontale structuren van besluitvorming, er is een vorm van netwerksturing vereist. Als gevolg van de afhankelijkheidsverhouding met andere partijen kunnen

overheden slechts richting geven aan de complexe besluitvormingsprocessen binnen deze netwerken (De Bruijn et al., 1993). De overheid heeft andere partijen nodig om tot realisatie van ecologische verbindingzones komen. Onder deze condities moet sturen worden beschouwd als bijsturen (Den Hollander, 1995), wat een behoorlijke relativering van de eigen positie en mogelijkheden betekent. Het is van belang te streven naar een minimum aan sturing, omdat sturing interveniëring betekent en het beperken van de mogelijkheden van lokale partijen om in te spelen op de omgeving. Door de betrokken partijen bij de realisering van ecologische verbindingzones de ruimte te geven, kunnen kennis en mogelijkheden van de betrokkenen optimaal gebruikt worden in het besluitvormingsproces. Meer invloed van regionale actoren en meer flexibiliteit vanuit het rijk ten aanzien van de uitvoering (sturing op hoofdlijnen en toetsing op eindresultaat) kan de realiseringkansen vergroten (Wisserhof & Goverde, 1997).

Deze aanpak past goed bij de ontwikkelingen in de beleidspraktijk. Het rijk en de provincies werken momenteel aan een nieuw sturingsmodel voor het landelijk gebied (Van Ark & Van den Brink, 2002). Belangrijk in dit sturingsmodel is dat het rijk meer op hoofdlijnen wil gaan sturen, de provincies een sterkere regisseursfunctie krijgen, er nadrukkelijker wordt gestuurd op output en financieringsstromen worden gebundeld in de regeling Subsidie Gebiedsgericht Beleid (SGB). In dit model krijgen de regionale partijen meer vrijheid om zelf te bepalen op welke wijze zij bepaalde (rijks)doelstellingen willen verwezenlijken. Uiteindelijk draait het om het resultaat, daar worden de partijen op afgerekend. De gedachte is dat regionale actoren onder regie van de provincie zelf projecten formuleren, waarbij duidelijke afspraken worden gemaakt in de vorm van gebiedscontracten over

afrekenbare resultaten. Door het formuleren van inrichtingsmodellen zouden op basis van natuurdoeltypen op gebiedsniveau in gebiedscontracten bijvoorbeeld afspraken kunnen worden gemaakt over het aantal hectares, de (relatieve) ligging, de inrichting van de elementen, de daaraan gekoppelde financiering en de wijze van monitoring.

Van planologische zekerheid naar wederzijdse verplichting

Uiteindelijk blijft het uitgangspunt van ecologische verbindingzones dat natuurgebieden duurzaam verbonden worden. Door de ontwikkeling en het beheer van (elementen van) ecologische verbindingzones over te laten aan derden (agrariërs, particuliere grondeigenaren) bestaat uiteraard het gevaar dat ecologische doelen niet gehaald worden of dat de duurzaamheid van ecologische verbindingzones onder druk komt te staan van nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen. De eerste gedachte is dan veelal na realisering over te gaan tot planologische vastlegging en bescherming van ecologische verbindingzones doormiddel van bestemmingsplannen. In de praktijk blijkt juist deze gedachtegang contraproductief te werken op de realisering van ecologische verbindingzones, omdat planologische schaduwwerking wordt gevreesd door grondeigenaren. Het bestemmingsplan biedt goede juridische mogelijkheden uitgangssituaties vast te leggen en te behouden. Echter, de bestemmingsplannen bieden daarmee nauwelijks ruimte voor nieuwe ontwikkelingen. De traditionele nadruk in het Nederlandse bestuursrecht op deze bindende plannen staat dan ook haaks op de behoefte aan bestuurlijk maatwerk en flexibiliteit (Van der Valk, 1989; De Ridder & Koeman, 1999).

Overeenkomsten in de vorm van contracten of conventanten, bijvoorbeeld in het kader van het Programma Beheer, zouden hier een goed alternatief kunnen bieden. Via afspraken kan soms meer worden bereikt dan via eenzijdige, publiekrechtelijke maatregelen (Konijnenbelt, 1992). Op basis van onze onderzoeksresultaten concluderen wij dat, uitgaande van de beschikbare middelen, deze aanpak goede mogelijkheden biedt om (delen van) ecologische verbindingszones te realiseren. Middels wederzijdse vastlegging van afspraken kan concrete invulling worden gegeven aan de wederzijdse afhankelijkheid tussen de partijen. Een dergelijke afspraak wordt veel minder beschouwd als een beperking van de vrijheid van de betrokkene omdat, in tegenstelling tot een eenzijdig opgelegde verplichting, een contractueel aangegane verplichting iets is waar men zelf voor kiest (Konijnenbelt, 1992). Deze afspraken zijn planologisch-juridisch minder sterk ingebed dan bestemmingsplannen. Echter, het commitment dat partijen aan de dag leggen door vrijwillig een wederzijdse verplichting aan te gaan moet niet worden onderschat. Wanneer de natuurelementen meerdere functies dienen, biedt dit bovendien extra garanties voor behoud.

Tot slot

Voor de realisatie van ecologische verbindingszones is het van groot belang dat deze verbindingen niet alleen vanuit puur ecologische principes worden beschouwd. Het gevaar bestaat dan dat de noodzaak en mogelijkheden van vervlechting met doelen van andere partijen niet worden (h)erkend. Het beheersvraagstuk is hier een goed voorbeeld van. Vanuit dit oogpunt is het ook gevaarlijk een algemeen pleidooi te houden voor onteigening. Opdam *et al.* (2000) bieden met het concept 'groene dooradering', dat terugkomt in de nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur, een kansrijke opening. In deze nota is aangegeven dat de inzet op meer ruimtelijke samenhang in de EHS niet primair vertaald wordt in het aankopen van extra natuurhectares, maar 'in de inzet op een bredere kwaliteitsverbetering van de groene ruimte'. Naar onze mening biedt samenwerking in het licht van meervoudig ruimtegebruik - waarbij het 'groen' een geïntegreerd en vanzelfsprekend onderdeel wordt van de omgeving - een kansrijk perspectief om de beperkte middelen voor de realisatie van ecologische verbindingszones optimaal te benutten.

Dankwoord

Wij willen Arnold van der Valk, Adri van den Brink, Ri-

nus Jaarsma en Geert Willems bedanken voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

Literatuur

Ark, R.G.H. van & R. Beunen, 1998. Implementatie van ecologische verbindingszones. Een onderzoek naar de succes- en faalfactoren. Afstudeerverslag Landbouw Universiteit Wageningen.

Ark, R.G.H. van & A. van den Brink, 2002. Een nieuw sturingsmodel voor het landelijk gebied. Landwerk 1: 33-38

Bal D. & R. Reijnen, 1997. Natuurbeleid in uitvoering. Achtergronddocument nr. 8 van Natuurverkenningen '97. Informatie- en KennisCentrum Natuurbeheer/ IBN-DLO, Wageningen.

Brujin, J.A. de, W.J.M. Kickert & J.F.M. Koppenjan, 1993.

Netwerkmanagement in het openbaar bestuur, over mogelijkheden van overheidssturing in beleidsnetwerken. VUGA, 's-Gravenhage.

Glasbergen, P., E. van de Water & M. Wassen, 2001. Een zwakke schakel in het natuurbeleid. Het realiseren van ecologische verbindingzones. *Landschap* 18: 99-108.

Hollander, J. den, 1995. Sturen op afstand, Het begrip gedefinieerd en praktisch vormgegeven; verder uitgewerkt op het terrein van het openbaar bestuur. Uitgeverij Lemma BV, Utrecht:

Jong, W.M. de & W.G.M. Salet (red.), 2001. Institutionele condities voor meervoudig ruimtegebruik; stimulansen en belemmeringen op regionaal niveau. Habiforum, Gouda.

Konijnenbelt, W., 1992. Convenanten met de gemeente: fluiten in het schemerduister. Uitgeverij Lemma B.V., Utrecht.

Legendijk, A. & J. Wisserhof, 1999. Geef ruimte de kennis, geef kennis de ruimte! Deel 1: verkenning van de kennisinfrastructuur voor meervoudig ruimtegebruik. RMNO, Den Haag.

Ministerie van Landbouw Natuurbeheer en Visserij, 2000. Natuur voor mensen, mensen voor natuur. Nota natuur, bos en landschap in de 21^e eeuw. Den Haag.

Ministerie van Landbouw Natuurbeheer en Visserij, 2001. Structuurschema Groene Ruimte 2. Samen werken aan groen Nederland. Den Haag.

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, 2001. Ruimte maken, ruimte delen. Vijfde Nota over de Ruimtelijke Ordening 2000/2020. Den Haag.

Opdam, P., C. Grashof & W. van Wingerden, 2000. Groene dooradering. Een ruimtelijk concept voor functiecombinaties in het agrarisch landschap. *Landschap* 17: 45-51.

Opdam, P.F.M., 2000. Over leven in netwerken. Wageningen Universiteit, Wageningen.

Ploeg, J.D. van der & R. Broekhuizen, 2001. De teloorgang van het platteland. *Stedebouw & Ruimtelijke Ordening*, 82/1: 7-12.

Provincie Gelderland, 1997. Groene connecties, achtergronden voor ecologie, economie en bestuur. Provincie Gelderland, Arnhem.

Reijnen, R. & B. Koolstra, 1998. Evaluatie van de ecologische verbindingzones in de provincie Gelderland. IBN-DLO: Wageningen.

De Ridder, J. & N.S.J. Koeman, 1999. Naar een hernieuwd planingsstelsel? Vereniging van Bouwrecht, Deventer.

Stortelder, A.H.F., R.A.M. Schrijver, H. Alberts, A. van den Berg, R.G.M. Kwak, K.R. de Poel, J.H.J. Schaminiée, I.M. van den Top & A.M. Visschedijk, 2001. Boeren voor natuur. De slechtste grond is de beste. Alterra-rapport 312, Wageningen UR, Wageningen.

Valk, A.J. van der, 1989. Amsterdam in aanleg; planvorming en dagelijks handelen 1850-1900. Planologisch en Demografisch Instituut van de Universiteit van Amsterdam, Amsterdam.

Valk, A.J. van der, 2001. The Dutch Planning Experience. In: S. Majoor, G. de Munck, M. van Wijk, (ed.), *Trading Places (PlaNet): An international exchange of people, places and planning ideas between Europe and the U.S.*, p. 17-28, Amsterdam Student Association of Planning (ASAP), University of Amsterdam, Amsterdam.

Wisserhof, J. & J.M. Goverde, 1997. Groen licht voor groen? Strategische Groenprojecten Natuurontwikkeling bestuurskundig beschouwd. *Landschap* 14: 207-218.

PIETER GLASBERGEN,
EDZARD VAN DE
WATER & MARTIN
WASSEN

Nawoord

Zonder sterke sturing geen duurzame natuur

Van Ark en Beunen onderschrijven onze onderzoeksbevindingen, maar niet de daaruit te trekken beleidsconsequenties. Toch hangen die nauw samen. Onze conclu-

sie is dat de EHS nog te veel wordt beschouwd als min of meer spontaan voortvloeiende uit een verzameling deelbesluiten, elk met hun relatief autonome specifieke belangenafweging. De EHS is conceptueel weliswaar te beschouwen als een project, maar is in onvoldoende mate als zodanig georganiseerd. Tevens constateren we dat provincies en gemeenten het doel van ecologische verbindingzones - het aaneensmeden van leefgebieden tot een duurzaam netwerk - uit het oog verliezen. Soms door gebrek aan kennis maar ook vaak door een verkeerde

Foto's: **Jos Bisschops**,
(Landschap Overijssel),
ecologische verbindingzone
Weldam-Herikerberg

perceptie van het concept.

Met de oplossing die Van Ark en Beunen voor ogen staat, versterken zij juist datgene wat het probleem is: het aan toevallige omstandigheden overlaten van de realisering en veiligstelling van de groene structuur van Nederland. Het minimum aan sturing dat zij nastreven is geen sturing; het leerproces dat zij nastreven geeft geen enkele garantie op resultaat.

Cruciaal in hun betoog is het concept meervoudig ruimtegebruik. Een mode-term waarvan zij zelf al aangeven dat het om niet meer dan een belofte gaat. Natuurlijk kunnen grondeigenaren een rol spelen bij het beheren van natuurlijke elementen in het landschap. Maar dan moet wel eerst vastgesteld worden uit wat voor ecosystemen die elementen bestaan en moet hun ruimtelijke positie zijn vastgelegd. Daarbij dienen ecologische overwegingen de hoofdrol te spelen. 'Een breed scala aan landschapselementen die een groene dooradering van het landschap vormen' is daarbij absoluut geen garantie voor de gewenste dispersie van soorten. Het proefschrift van Foppen (2001) maakt dat pijnlijk duidelijk voor moerasvogels. Een duurzaam ecologisch netwerk voor de blauwborst rond de Zandmaas bijvoorbeeld vergt een uitgekiende planning van kerngebieden en kleine rietmoerasjes. Indien de ruimtelijke afstemming tussen de verschillende elementen onvoldoende is, dan sterft de

populatie vroeg of laat uit. En dan kan een blauwborst nog vliegen, dus het laat zich raden hoe zoogdieren, amfibieën en reptielen er voor staan indien we de realisering van de EHS te lichtig opvatten. Verder zijn de mogelijkheden voor meervoudig ruimtegebruik beperkt. Dat geven de auteurs zelf al aan waar zij wijzen op mogelijke potenties op slechts één dimensie.

Ook over netwerksturing vanuit een ruimtelijk perspectief zijn zij veel te optimistisch. Uit het recente proefschrift van Cörvers blijkt dat netwerksturing bij natuurontwikkeling, vanuit de ruimtelijke ordening geëntameerd, veelvuldig faalt. Hij verklaart dat vanuit de relatief zwakke sturingsmogelijkheden van de ruimtelijke ordening. De veel sterker als project georganiseerde strategische groenprojecten, vanuit LNV geëntameerd, leveren wel een bijdrage aan de realisering van het natuurbeleid.

In het debat over natuurbescherming is cruciaal welke natuur wordt nagestreefd. Met netwerksturing binnen een horizontale context, zo luidt de conclusie van Cörvers, kan het beleid goed overweg in cultuurgebieden waar 'mooi groen' wordt nagestreefd. Als het doel is behoud en versterking van biodiversiteit, gespecificeerd in natuurdoelen, is een meer hiërarchische sturing noodzakelijk (Cörvers, 2001).

Literatuur

Cörvers, R., 2001. Netwerksturing bij natuurontwikkeling. Bestuurskundige consequentieanalyse van gebiedsgerichte projecten, Shaker Publishing B.V., Maastricht.

Foppen, R., 2001. Bridging gaps in fragmented marshland. Alterra Scientific Contributions 4, Wageningen.